

DEDE KORKUT KİTABI'NDA HAYVANLA İLGİLİ KELİMELERİN TASNİFİ

Servet KARÇIĞA*

Geliş Tarihi: Ocak, 2016

Kabul Tarihi: Mart, 2016

Öz

Alt anlamlılık, bir dildeki kavramları anlamlarına göre içerleme veya hiyerarşik yöntemle inceleyen bir dil bilimi yöntemidir. Kavram alanı ise eş anlamlı, yakın anlamlı ve anlam yönüyle birbirini tamamlayan veya sınırlayan ilgili kelimelerin oluşturduğu bir dil alanı kuramıdır. Bir milletin bir kavrama bakış açısı o milletin o kavramla ilgili kullandığı kelimelerle yakından ilgilidir. Bu çalışmada, öncelikle tasnif, alt anlamlılık ve kavram alanı hakkında bilgi verilecektir. Sonra Türk dili ve edebiyatının önemli eserlerinden biri olan Dede Korkut Kitabı'ndaki hayvan kavramı alt anlamlılık yöntemiyle tasnif edilecektir. Daha sonra da kavram alanı kuramı yöntemiyle Oğuz Türklerinin hayvan kavramına bakış açısı ortaya konulacaktır.

Anahtar Sözcükler: Dede Korkut Kitabı, Hayvan Kavramı, Alt Anlamlılık, Kavram Alanı, Tasnif.

CLASSIFICATION OF ANIMAL RELATED WORDS IN DEDE KORKUT BOOK

Abstract

Hyponymy is a method of Linguistics that deals with classification of words according to their meaning or hierarchy. As for conceptual field, it is a Linguistic area theory that involves synonyms, connotations and words that complement or limit each other in that their meaning. The point of view that a nation has about a concept is closely related with the words which are used by that nation. In this study, firstly, classification, hyponymy and conceptual field will be discussed. Secondly, animal concept in Dede Korkut Book, one of the significant works of Turkish Language and Literature, will be classified with the method of hyponymy. Finally, the point of view that Ghuzz Turks have about animal concept will be presented by the method of conceptual field.

Keywords: Dede Korkut Book, Animal Concept, Hyponymy, Conceptual Field, Classification.

Giriş: Tasnif, Alt Anlamlılık ve Kavram Alanı

Sınıflandırma, bölümlenme anlamına gelen ve hemen her alanda kullanılan tasnif, ilimlerin esasını oluşturur. Bir dilin söz varlığı incelenirken o dile ait kelimeler ya gramatikal ya da tematik bir sınıflandırılmaya tabi tutulur. Gramatikal sınıflandırılmada kelimeler; temel söz varlığı, yabancı sözcükler, deyimler, atasözleri, ilişki sözleri (kalıp sözler), terimler, çeviri

* Arş. Gör. Dr.; Murat Hüdevendigar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, servet.karciga@mhu.edu.tr.

sözcükleri kategorilerinde incelenir (Aksan, 1998: 1). Tematik sınıflandırılmada ise kelimeler, konularına göre tasnif edilir. Bu sınıflandırılmada etkin kullanılan iki yöntem vardır: Bunlar alt anlamlılık ve kavram alanı yöntemidir.

Alt anlamlılık, “Sözlüksel birimler arasındaki anlamsal içerilme bağıntısıdır” (Vardar, 2011: 17). Üst anlamlılık da alt anlamlılıkta yer alan kelimeleri kapsayan genel kavramın adıdır. Örneğin üst anlamlı olan “bitki” kavramının içinde alt anlamlı olarak “lale, gül, nergis” kelimeleri bulunur. İlk kez “A. J. Greimas’ın 1966’da *Séemantique Structurale* (Yapısal Anlambilim, Paris, Larousse) başlıklı yapıtında kullandığı hyponymie (altanlamlılık) ve hyperonymie (üstanlamlılık) terimleri, kısa sürede benimsenir ve değer değişiklikleriyle birlikte yayılım gösterir” (Tezc-Tamba, 1998: 101). Alt anlamlılıkta genelden özele doğru bir sıralama takip edilir. Bu sıralamada içerleme veya hiyerarşi bulunur. Böylece bir kavrama ait alt anlamlı kelimeler sistematik bir şekilde incelenmiş olunur.

Kavram alanı, Alman dil bilimci Jost Trier tarafından geliştirilen bir dil alanı kuramıdır. Jost Trier’in 1931’de yayımladığı *Der Deutsche Wortschatz Im Sinnbezirk Des Verstandes* (Anlığın Kavramsal Kesimindeki Almanca Söz Varlığı) adlı yapıtın giriş bölümünde (Über Wort-und Begriffsfelder) kavram alanı kuramıyla ilgili değerlendirmeler bulunur (Trier, 1931: 1-26). Trier için telaffuz edilmiş hiçbir kelime konuşanın veya dinleyenin şuurunda tek başına durmaz. Zikredilen her bir kelime, zihinde uzak veya yakın kelimeleri çağrıştırır. Trier için “Bunlar kavram akrabalarıdır, kendi aralarında ve telaffuz edilmiş kelime alanı veya dil işareti alanı denebilen organlaşmış bir bütün, bir doku teşkil ederler. Kelime alanı, az veya çok kapalı bir kavram kompleksiyle o şekilde ilgilidir ki, bu kompleksin iç taksimatı işaret alanının organlaşmış dokusunda kendini gösterir ve bir topluluğun mensupları için orada yer alır” (Trier, 1969: 1). Trier’e göre, aynı kavram alanına giren kelimeler arasında sıkı bir bağ vardır ve “Kelime alanını, kelime grubunu, kelime örtüsünü mozaik misali meydana getiren tek tek kelimeler- sayıları ve işgal ettikleri yer manasında- kavram blokunun hudutlarını teşkil eder ve onu bölümler” (Trier, 1969:1).

Kavram alanını kavramsal alan olarak niteleyen Berke Vardar, kavramsal alanı “Bir sözlüksel alanda anlatımını bulan anlamsal alanın dış gerçeklik düzlemindeki kavramsal karşılığı” olarak tanımlar (Vardar, 2007: 132). Mehmet Hengirmen için kavram alanı “Birbirine yakın, birbirini çeşitli açılardan bütünleyen, aralarında ortak bir bağ bulunan kavramların oluşturduğu bütünlüktür. Örneğin sevmek, hoşlanmak, beğenmek, hayran olmak, takdir etmek, imrenmek, âşık olmak gibi fiillerin ait oldukları kavramlar için böyle bir kavram alanından söz edilebilir” (Hengirmen, 1999: 246).

Alt anlamlılık “Sözcük (kavram) alanı kuramı içerisinde değerlendirilebilir” (Karahan: 2013: 189). Kavram alanı ile alt anlamlılık arasında şöyle bir bağıntı kurulabilir: Her alt anlamlı bir kelime, kavram alanına girer ama her kavram alanına giren bir kelime alt anlamlı olamaz. Alt anlamlılıkta içermeye söz konusu iken kavram alanında içermeye birlikte komşu kelimeler, eş anlamlı kelimeler, yakın anlamlı kelimeler ve birbirini tamamlayan ve sınırlayan ilgili kelimeler de vardır. Örneğin *doktor* kelimesinin kavram alanında *ilaç* kelimesi vardır ama *ilaç* kelimesi, “doktor” kavramının alt anlamlı bir kelimesi değildir.

Tarihî bir oluş içinde bir milletin duygu ve düşünce tarihini incelemek, manevi yapısına nüfuz etmek gerekirse, her şeyden önce o milletin, dilden hareket ederek dünya görüşünü anlamak yerinde olur (Sesli 1968: 5). Kavram alanı ile alt anlamlılık bir milletin bir kavrama bakış açısını farklı yönleriyle ortaya koyan inceleme yöntemleri olarak dikkat çekmektedir.

1. Dede Korkut Kitabı'nda¹ Hayvan Kavramı

Türk dili ve edebiyatının önemli eserlerinden biri olan Dede Korkut Kitabı (DKK) için “şaheser” (Ergin, 1998: 8), “edebî türlerin padişahı” (Ercilasun, 1998: IX), “millî hazine” (Banarlı, 1998: 399), “su katılmamış Türk hayatının olduğu gibi verildiği bir eser” (Gökay, 2006: 7) şeklinde değerlendirmeler yapılır. Fuzuli Bayat da bu eseri eski Oğuzların tarih ve söz varlıkları ile dünyaya etik ve estetik bakışlarının hafıza kitabı olarak görmektedir (Bayat, 2003:1).

DKK'de söz varlığıyla dikkat çeken kavramlardan biri de hayvan kavramıdır. Hayvan “Duygu ve hareket yeteneği olan, içgüdüleriyle hareket eden canlı yaratık” (TDK, 2011: 1073) anlamına gelir. Bozkır-göçebe yaşam tarzının bir gereği olarak DKK'de hayvan kavramıyla ilgili oldukça fazla kelime vardır. Bu kelimelerin çoğunu hayvan türleriyle ilgili kelimeler oluşturur. Orhan Şaik Gökay, DKK'de geçen bu hayvan türlerini şu şekilde tasnif eder:

1) Uçarlar

Kuşu Kuşları, Turna, Turaç, Keklik, Kaz, Saksagan, Çalkara Kuş, Turgay

2) Yürürler

a) Evcil Yürürler

Kedi, Sığır, İnek ve Buzağı, Dana, Keçi, Erkeç, Teke, Koyun, Koç, Kuzu, Toklu, Şişlik, Domuz, Deve, Maya, Buğra, Köpek, Tazı, At.

I. İnançlarda At

II. Efsanelerde ve Destanlarda At

III. Halk Edebiyatında At

b) Evcil Olmayanlar: Yabaniler ve Yırtıcılar

¹ Bu çalışmada Sadettin Özçelik'in *Dede Korkut Araştırmalar, Notlar / Dizin / Metin* adlı eseri esas alınmıştır.

Kulan, Geyik, Sığın, Tavşan Kaplan, Arslan, Kurt, Yılan, Ejderha, Börtü Böcek, Bögelek, Pire, Bit, Sinek (Gökyay 1973: CDXIII-CDLI).

Gökyay'ın "Börtü böcek" diye nitelendirdiği hayvanların evcil olmayanlar grubunda geyik tavşan gibi hayvanlarla bir arada değerlendirilmesi tasnif ilmine aykırıdır. Ayrıca, uçarlarda ele alınmayan hayvanlar vardır. Balık gibi suda yaşayan hayvanlar tasnifte ihmal edilmiştir. DKK'de hayvanlarla ilgili çalışması olanlardan biri de M. Metin Türktaş'tır. Türktaş, "Dede Korkut Hikâyelerinde Adı Geçen Hayvanlar ve Bu Hayvanların Diğer Türk Lehçelerindeki Adlandırılışı" adlı çalışmasında DKK'deki hayvan türlerini Gökyay'a göre daha detaylı yapar:

A. Kanatlı Hayvanlar

Sunkur, Gögercin, Karga, Kaz, Keklik, Kuğu, Kuzgun, Ördük, Şahin, Tavuk, Toğan, Turaç, Turgay, Turna

B. Büyükbaş Evcil Hayvanlar

Sığır, İnek, Buzagu, Tana, Buga, Öküz, Kulan, Aygır, Bidevi At, Şahbaz At, Konur At, Kızaguç, Arap Atı, Alaca At, Boz At, Katır, Eşek, Deve

C. Küçükbaş Evcil Hayvanlar

Koyun, Kuzu, Koç, Toklı, Kiçi

D. Yabani Hayvanlar

Aslan, Dilkü, Geyik, Köpek, Kurt, Samur, Tavşan, Tonuz

E. Sürüngenler

Evren, Yılan

F. Zar Kanatlılar

Bögelek, Sinek

G. Yüzer Hayvanlar

Balık

H. Asalak Böcek Cinsinden olanlar

Büre, Bit (Türktaş, 2013: 1095-1102).

Bu tasnifte de gözden kaçan durumlar vardır. Öncelikle "büyükbaş evcil hayvanlar", küçükbaş evcil hayvanlar, yabani hayvanlar" bir üst başlıkta birleştikten sonra ayrılmalıydı. Ayrıca, DKK'deki köpek yabani hayvan değildir. Büyükbaş ve küçükbaş hayvan tabiri kasaplık hayvanlar için kullanılan tabir olduğu için eşeğin yenebilen bir hayvan kategorisinde değerlendirilmesi yanlıştır. Bu çalışmada, hayvan kavramına giren kelimeler, alt anlamlılık ve kavram alanı kuramına göre tasnif edilecektir.

1.1. Hayvan Türleri

1.1.1. Kuşlar

Sen var iken av avladı, kuş kuşladı (Drs/12a/3) örneğinde olduğu gibi DKK’de “kuş” uçarlar olarak adlandırılan hayvanların genel adıdır. Eserde kuş kavramının alt anlamlı kelimeleri *alakan, gögercin, karga, kuzgun, saksagan, kaz, keklik, kuğu (kuğu), turna, turaç, ördek (ördük), turgay, toğan, şahin, sunkur ve çalkara kuştur*.

Gögercin: DKK’de Azrail, Deli Dumrul’la cenk ederken kapalı bir mekânın penceresinden güvercin olup uçar, gider.

‘Azrâyl bir gögercin oldu, pencereden uçdı gitdi (Drs/81b/5-6).

Karga ve kuzgun: *Baksa görse bir derenün içine karga kuzgun iner çıkar, konar kalkar* (Drs/15a/6-7) cümlesinde yer alan karga ve kuzgun, DKK’de bir felaketin habercisi olarak yer alır ve genelde bu kuşlar, ölmekte olan veya ölen insanların olduğu yerlerde bulunur.

Saksagan: Ala karga olarak bilinen saksagan eserde bir kez geçer.

Cümle kuşlar sultâni çal kara kuş kanadyıla saksagana gündüzün şakıdur mı? (Drs/96a/12-13)

Kaz: Kaz, DKK’de av hayvanı ve bayanlar için güzellik sembolü olarak kullanılır.

(...) av yerine vardılar. Gördiler, bir sürri kaz oturur (Drs/138a/4-5).

Jean-Paul’e göre, “Yanılgılar sonucunda, kazın rolü çoğu kez kuğu tarafından üstlenilmiştir. Türklerin Alp Er Tonga olarak tanıdıkları, Afrasiyab adlı kahramanın kızının adı kaz olduğu söylenmektedir” (Roux, 2012, 84). DKK’de eski Türklerdeki gibi kaz, estetik ve benzetme unsuru olarak kullanılmıştır. *Kaza benzer kızı gelini çakrışdurdılar* (Drs/21a/5-6), *Kaza benzer Kızumun gelinümün çiçeği oğul!* (Drs/28a/9) cümlelerinden anlaşıldığı üzere Oğuzlar, kızlarını ve gelinlerini kaza benzetmektedirler.

Keklik, kuğu, turna, turaç (sülün): Güzellik ve zarafetleriyle bilinen bu kuşlar, DKK’de bu özellikleriyle yer alır:

Turalı bakdı gördi, bu konduğu yerde kuğu kuşları, turnalar, turaçlar, keklikler uçarlar. (Drs/97b/1-3)

Ördek (ördük): Ördek, DKK’de avlanabilen bir su kuşu olarak geçer:

Arı gölün ördüğün şakıyup alan (...) (Drs/96a/10)/ *Ala ördek, kara kazun uçurmaya* (Drs/142a/13).

Turgay (torgay): Turgay, çayır kuşu olarak bilinir ve bu kuş DKK’de ötüşünün güzelliğiyle dikkat çeker. Ayrıca bu kuş, tan vaktinin müjdeleyicisidir.

Salkum salkum tan yelleri esdüğünde sakallu bozac torgay sayradukta (Drs/12b/5).

Tavuk: Tavuk, DKK’de evcil kuş olarak yer alır:

Kara Tekür, orada bir korı yapdurmışdı. Uçardan kaz, tavuk, yörirden geyik tavşan bu havliya toldurup Oğuz yiğitlerine bunu dam etmişdi (Drs/129b/4-5).

alakan, şahin, toğan, sunkur, tülü (atmaca) ve çalkara kuş (kartal) : Bu kuşlar, DKK’de yırtıcı uçarlar olarak geçer. *Alakan, şahin* ve *toğan* avda kullanılan yırtıcı kuşlardır. Bu vahşi kuşlar, yakalanarak evcilleştirilir ve av kuşlarını avlamada kullanılır.

Kuşun alakanını, kumaşun arusını, kızun gökçeğini (Drs/108a/8).

Mere, sabâh şahinleri al, halvetce ava binelüm, dedi (Drs/138a/4).

Çünkü menüm elümden gögercin gibi kuş oldu, uçdı, mere men anı kormıyam toğana aldurmayınca, dedi (Drs/81b/10-11).

Yırtıcı bir kuş olan sunkur, eserde mitolojik bir unsur olarak yer alır. Kazan Han, atalarının yaratılışıyla ilgili bilgi verirken, köklerinden birinin bu kuştan geldiğini söyler:

Ağ sunkur kuşu erkeğinde bir köküm var (Drs/142a/12).

Yırtıcı bir kuş cinsi olan tülü, DKK’de benzetmeli anlatımda yer alır:

Bayındır Hânun güyegüsi, Tülü kuşun yavrısı Turkistânun direği (Drs/57a/4).

“Çalkara kuş”, kartal demektir. Eserde bu kuş bütün kuşların sultanı olarak anılır:

Cümle kuşlar sultânı çalkara kuş kanadıyla saksığana gündüzün şakıdur mı?

Oğuz Türklerinin çalkara kuşu bütün kuşların sultanı olarak görmesi dinî bir nedendir. “Türklerin milli simgelerinden olan kartal, Gök Tanrı’nın timsali olarak ya da şaman ruhunu ifade etmek amacıyla Dünya Ağacının tepesinde tasavvur edilir” (Çoruhlu, 2002: 154).

1.1.2. Memeliler

1.1.2.1. Evcil Olan Memeliler

1.1.2.1.1. Eti Yenen Büyükbaş Evciller

DKK’de Oğuz Türklerinin en önemli besin gıdalarının başında hayvan ürünleri gelir. Bu nedenle Oğuzlar eti yenilebilen evcil hayvanlara sahip olmaya, onları beslemeye önem

gösterirler. Eserde, eti yenilebilen evcillerden büyükbaş hayvanlar dikkat çeker. Bu hayvanlar hem besin amaçlı hem de ulaşım gibi değişik amaçlarda kullanılan hayvanlardır.

DKK’de at hem besin hayvanıdır hem bir binektir. Kımız, kısırak sütünden elde edilir. At gerekli durumlarda kesilir ve atın eti yenilir. At, göçebe yaşam tarzı geleneğinden gelen ve bağımsızlığına düşkün olan Türk toplumu için, motorlu taşıtlar icat edilene kadar, önemli bir hayvandır. At, “Eski Türk dünyasında özellikle insanın ayrılmaz dostudur ki bu sıfatıyla özel bir kişiliğe sahiptir” (Roux, 2012: 135). İbrahim Kafesoğlu’na göre atın eski Türk toplumları için önemli olmasının iki nedeni vardır: “Eski Türk’e at, insan ruhunu okşayan iki beşerî imkân sağlamıştır: Biri, at üstünde insanın kendini başkalarından daha üstün hissetmesi, ikincisi atın sürati sebebi ile kısa zamanda istenilen yere ulaşabilme iştiağının tatmini” (Kafesoğlu, 1998: 347). Abdulkadir İnan’a göre ise eski Türklerin ölen kahramanlarını silahlı ve savaş atlarıyla beraber gömmeleri ve İslamiyet’in kabulünden sonra ise atını boğazlayıp aşını vermeleri atın bu toplum için önemini göstermektedir (İnan, 1998: 250).

DKK’de at kavramının öneminin anlaşılması için at kelimesinin kavram alanına bakmak yeterli olacaktır. DKK’de hayvan olarak atı ifade eden üç kelime vardır: Bunlar cinsiyet belirtmeksizin atın kendisi, erkek at anlamında “aygır” ve dişi at anlamında “kısırak”tır. Bu atlar eserde genellikle renkleriyle anılır.

Tablo 1: At Kavramı

At Kavramı ²	At	Aygır	Kısırak
Cinsiyetlerine göre	Bilinmiyor	Erkek	Dişi
Renklerine göre	Ağ boz at	Al aygır	
	Konur at	Ala aygır	-
	Alaca at	Boz aygır	
		Kara aygır	
		Tepel kaşga aygır	
		Tori aygır	

DKK’de bedevi, kâzılık ve kazagaç atlar vardır. Bedevi at, “Türklerde çok makbul olan bir soy atı olan ‘bedev at’ır” (Gökyay: 2007: 197).

² Bu tasnif Engin Yılmaz’ın tasnifinden geliştirilmiştir (Engin Yılmaz, “Dedem Korkut Kitabı’nın Tasvir Dünyası”, TDAY Belleten 2003/1).

Gök bedevinin tartdurdı, Kazan Begün karındaşı Kara Göne bindi. Ağ bedevinin çekdüirdi, Bayındır Hānun yağısın basan Şer Şems'edīn bindi (Drs/20b/8-9).

Muharrem Ergin'e göre, kâzılık at, "Kazılık dağında yetişen bir cins savaşı atıdır" (Ergin, 2009: 179). Kâzılık kelimesinin, kâzī (yapan, yerine getiren) kelimesine dayandığını düşünen Sadettin Özçelik'e göre, kâzılık at tamlamasının eserde geçtiği yerlerde savaş ve av tasvirlerinin de olması bu tamlamanın "savaşı atı" anlamına geldiğini doğrulamaktadır (Özçelik, 2005: 44).

Sarp yöririken kazılık ata nāmerd yiğit binebilmez binince binmese yeğ (Drs/4a/4).

Ayrıca, kazaguç kelimesinin üç anlamından birinin "kazılık at" olduğunu düşünen Özçelik, eserde kazaguç kelimesinin Kazılık at yerine kullanılmasını iki kelime arasındaki ses benzerliğine, kelimelerin anlamlarının anlatıcı ve yazıcı tarafından tam anlamıyla bilinmemesine ve kazaguç kelimesindeki anlam kaymasına bağlamaktadır (s. 40). At çiftliği ve at sürüsü anlamına da gelen kazaguç kelimesinin kazılık at yerine kullanılmasında ad aktarmasındaki parça - bütün ilişkisi de etkili olmuş olabilir.

Dede Korkut'un bir yerinde "Deniz kulunu boz aygırdan bahsedilmektedir. Bu at, Türklerin destan ve masallarında 'gökten inmiş at' (Yakut inancı), Başkurtların inancına göre sudan çıkmış aygır neslinden olan attır" (İnan, 1998: 250). *Yiğidün gözi bir deniz kulunu boz aygır tutdı* (Drs/38a/9) cümlesindeki yiğit Bamsı Beyrek'tir. Karagöne oğlu Karabudak'ın atı için de *bahri hotazlu* denilmektedir. Bahri hotaz "Savaşta kahramanlık gösteren beylerin atlarına takılan altınlı gerdanlıktır" (Özçelik: 2005: 307) ve bu gerdanlık sahibinin "Yüksek mevki işgal ettiğinin alameti sayılır" (İnan, 1998: 25).

DKK'de geçen *sığır, inek, boğa, tana, buzağı, deve, buğra (erkek deve), māye (dişi deve), köşek (deve yavrusu)* diğer büyükbaş hayvanlardır.

Geviş getiren, boynuzlu büyükbaş evcil hayvanların genel adı olan sığır, DKK'de *sığır tamı* (Drs/6a/11) tamlamasında bir mekân belirteci olarak geçer. Eserde, dişi sığır olarak "inek", damızlık erkek sığır olarak "boğa" (ayrıca güç timsali), bir yaşında inek yavrusu olarak "dana", yeni doğmuş inek yavrusu olarak da "buzağı" kelimesi geçer.

Babanun ağ ban eşiğinde karavaşlar inek sağar görmediün mi? Boğa boğa dedükleri kara inek buzağusu değül midür (Drs/92b/8-9)?

Gördikim oğrı köpek yiğit tana evi birbirine katmış (Drs/6a/10).

Ayrıca, boğa DKK'de birinci hikâyedeki olayın kurgusunda önemli yer teşkil eder. “Eski Türklerde özellikle boğa ya da öküz alplık ongunu ya da timsalidir. Dede Korkut hikâyelerinde de boğa güç, kuvvet ve yiğitlik simgesidir” (İnan, 1998: 166-167). Boğaç Han, kızgın güçlü bir boğayı yendiği için kendisine “Boğaç” ismi verilmiştir.

DKK'de geçen büyükbaş hayvanlardan biri de devedir. Eti yenilebilen ve daha çok yük hayvanı olarak bilinen deve doğa şartlarına uygun yaratılmış hörgüçlü bir hayvandır. Devenin erkeğine “buğra”, dişisine “māye”, yavrusuna ise “köşek” denir:

Kaytabandan kızıl deve vergil bu oğlana, yüklet olsun (Drs/11a/2).

Bin dahı buğra diledi kim māye görmemiş ola (Drs/45a/10).

Kızıl develer olan yerde, bir köşegi olmaz mı olur (Drs/29a/12)?

1.1.2.1.2. Eti Yenen Küçükbaş Evciller

DKK'de eti yenen küçükbaş evcil hayvanlar olarak keçi, koç (damızlık erkek koyun), koyun, kuzı, ögeç (iki yaşına girmiş koyun), şölen (şölenlik koyun), ve toklı (bir yaşında kuzu) kelimeleri geçer:

Çobanun taşı tükendi. Koyun demez, keçi demez sapanınun ayasına kor atar (Drs/23a/1).

Oğuz Türkleri keçinin kıllarını çadır, keçe, sapan yapımı gibi farklı amaçlarda kullanır:

Çobanun üç yaşar tana derisinden sapanınun ayasıydı, üç keçi tüyünden sapanınun kollarıydı, bir keçi tüyünden çatlaguçuıydı (Drs/30a/10-12).

DKK'de koyun önemli bir geçim kaynağı olduğu gibi koyunun sayısı güç ve servetin de sembolüdür. Bu nedenle kâfirler Oğuzların koyunlarını sürekli yağmalamak ister.

DKK'de “ögeç”in derisinden giysi yapılmaktadır:

Altmış ögeç derisinden kürk eylese tobukların örtmeyen, altı ögeç derisinden külâh etse kulaklarını örtmeyen (...) (Drs/32b/12-13)

Şölenlik koyun ve kuzu eti lezzetli hayvanlardır ve bu hayvanlar gıda amaçlı kullanılır:

Beli ağam Kazan, gecedan bir kuzı bişürübdürürem (Drs/26b/12) / Ağca yüzlü oğluna ağca koyun şölen verdi (Drs/128a/13).

1.1.2.1.3. Eti Yenmeyen Evciller

DKK'de eti yenmeyen evciller kedi, çetük (kedi), it, köpek, kelb, tazı, enük, eşek ve katırdır. Eserde “kedi” ve “çetük” eş anlamlı kelimelerdir:

*Hay, ne oturursun? İtünü ulıtmayan, **çetiğünü** mavlatmayan alpanlar başı Kazan (...)* (Drs/65b/3) / *Taraklığı boşaldı, **kedisi** mavladı, avsil olmuş tana gibi ağzının suyu akdı* (Drs/92a/5).

DKK'de “köpek” kavramı önemli bir yer tutar. Köpek yeri ve zamanı gelince kendisiyle dostluk kurulan ve haberleşilen bir hayvandır.

*Karaca Çobanın kara **köpeği** Kazana karşı geldi. Kazan kara **köpeğilen** haberleşdi. Görelüm Hânum ne haberleşdi, eydür:*

Karanku ahşam olanda vâf vâf üren,

Acı ayran tökilende çap çap içen,

Gelen hırsuzları korkudan,

Korkuduban şamatasıyla ürkiden,

*Ordumun haberin bilür misin? Digil bana, kara başum sağlığında eyelükler edem, **köpek** sana! dedi* (Drs/25a/7-12).

Köpek kavramı eserde *barak*, *it*, *kelb* ve *tazı* kelimeleriyle ifade edilir. Günümüzde eş anlamlı kullanılan köpek ve it kelimeleri, DKK'de eş anlamlı değildir. “Köpek sözcüğü DKK'nda (en eski anlamına uygun olarak) erkek köpek anlamındadır. Bu özellikle Drs. 45a. 11'de belli olmaktadır. Çünkü orada Deli Karçar bütün hayvanların erkek olmalarını istemektedir. Buna karşılık it, hem erkek hem de dişi köpek için kullanılan genel anlamlı bir sözcüktür” (Tezcan, 2001: 61).

DKK'de köpek ve it kelimeleri kâfiri küçümsemek ve aşağılamak için de kullanılır. Burada kâfir it ve köpeğe benzetilir:

***İt** gibi kev kev eden çirkin huslı,*

Güçücek tonuz şölenli,

Bir torba saman döseklı,

Yarım kerpic yasduklı,

Yonma ağaç Tangrılı,

***Köpeğüm** kâfir!* (Drs/142b/4-6).

DKK'de köpek anlamına gelen diğer bir kelime de “kelb”dir.

*Oğlanun iki **kelbcügezi** varıdı* (Drs/15a/10).

DKK'de bir cins köpek olan “barak”, it adı olarak geçer:

*Evünüz a[r]dı derecük değül miydi? İtünüz adı **Barak** değül miydi?*

(Drs/59a/1).

Barak, “Bir yırtıcı kuş, özellikle de bir kartal tarafından dünyaya getirilen mitolojik bir köpektir” (Roux, 2012: 47). Türklerin inancına göre “Akbaba yaşlandığı zaman iki yumurta yumurtlar; onların üstüne kuluçkaya yatar. Bu yumurtalardan birinden barak adı verilen köpek çıkar. Bu, en hızlı koşan ve avı en iyi koruyan köpektir. Diğer yumurtan da akbabanın yavrusu çıkar ki o da en son yavrusudur” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 72).

DKK’de adı geçen diğer bir köpek türü tazıdır. Tazı, genellikle tavşan ve kuş avında kullanılan, uzun bacaklı, çekik karınlı, çok çevik bir köpektir. Yalnız, eserde, tazı bu anlamıyla kullanılmaz. Tazı bir nevi leş yiyen bir hayvana benzetilir.

Gördiler kim uçarda kuzgun kalmış, tazı tolımış yurdında kalmış (...) (Drs/47b/3)

DKK’de eti yenmeyen evcil hayvanlardan olan “katır”, kısarak ile erkek eşeğin çiftleşmesinden doğan melez bir hayvandır:

*Kara eşekbaşına uyan ursan **katır** olmaz* (Drs/3b/6).

1.1.2.2 Yabani Memeliler

1.1.2.2.1. Eti Yenen Yabani Memeliler

DKK’de adı geçen ve eti yenen yabaniler av hayvanlarıdır. Bu hayvanlar *geyik*, *sığın*, *teke*, *ümge* ve *tavşandır*.

Geyiğin adı olan “kiyik sözcüğü, genel olarak av hayvanlarını nitelendirmek için kullanılırdı” (Roux, 2012: 72). O hâlde Oğuz Türkçesinde geyik kelimesinin anlamında daralma olduğu söylenebilir:

Geyikleri kovsun getürsün, benim önümde depelesün (Drs/12b/13).

Geyik “Türk mitolojisinin, kökleri mezolitik devre kadar inen en eski simgelerinden biridir. Özellikle göl ve nehir kıyılarında yaşayan Türk topluluklarında bereket, refah ve bolluk timsali olarak görülmüştür. Evlilikte de mutluluk ve üremenin simgesidir” (Çoruhlu, 2002: 163).

Sığın büyük cüsseli bir cins geyik türüdür:

*Bakdı gördi ki **sıgınlar** sultānı bir semüz geyikdür* (Drs/40b/10).

DKK’de geçen “teke” hayvanı araştırmacılar tarafından tartışma konusu olmuştur. Muharrem Ergin ve Orhan Şaik Gökyay teke kelimesinin anlamını “teke, erkek keçi” olarak

vermiştir (Ergin, 2009:288; Gökyay, 1973: 292). “Avcına sığmayan ulunlu ohlu / Erdebil **teke** boynuzundan katı yaylı” (Drs/112b/5) cümlelerinden hareket eden ve tekenin bağlamdaki anlamına bakan Sadettin Özçelik ise, evcil erkek keçinin boynuzunun yay yapımında kullanılacak kadar uzun olmadığı için buradaki tekenin uzun boynuzlu erkek dağ keçisi olduğunu söylemektedir (Özçelik, 2013: 118-120).

DKK’de geçen ve eti yenen diğer bir yabancı hayvan *ümgedir*. Ümge de bir tür dağ keçisidir:

Kaba ümge dip [dip] yöririken tartup üzen (...) (Drs/96a/10)

DKK’de eti yenen yabancı hayvanlardan biri de *tavşandır*:

Uçardan kaz tavuk, yörirden geyik tavşan bu havlıya toldurup Oğuz yiğitlerine bunu dam etmişidi (Drs/129b/4).

1.1.2.2.2. Eti Yenmeyen Yabancı Memeliler

DKK’de eti yenmeyen yabancılar *arслан, dilkü, enük, kağan, kaplan, kulan, kurt, samur* ve *tonuzdur* (Müslümanlar için).

“Türk sanatında aslan figürleri daha çok Budizmle birlikte görülmekle beraber, Altaylarda Pazırık kurganlarından çıkarılan eserler üzerinde aslan - grifon tasvirlerine rastlanması bu hayvanın Türklerde daha erken devirlerden itibaren tanındığını gösterir” (Çoruhlu, 2002: 157). DKK’de hem *arслан* hem *aslan* şeklinde yazılan bu hayvan, bir güç simgesidir:

Muhammede salavât getürdi. Deve gibi kükredi, arslan gibi anradı, na’ra urup haykırdı, yaba yalnız kâfire at depdi (Drs/75b/13).

Berü gelgil, arslanum oğul! (Drs/66a/4).

DKK’de Basat’ı büyüten bir nevi ona annelik yapan aslan bu özelliğiyle takdir edilen bir hayvandır.

Meğer Hânum, bir gün Oguz otururiken üstine yağı geldi, dün içinde, ürkdî göçdi. Kaçup gideriken Aruz Kocanın oğlançuğı düşmiş. Bir aslan bulup götürmüş, beslemiş (Drs/108b/7-9).

DKK’de *kağan* kelimesi bir tür aslan çeşididir:

Ol üç cānvarun biri kağan aslanıdı, biri kara boğaydı, biri dahı kara buğra idi (Drs/88b/6-7).

Aslan gibi kaplan da DKK’de güç simgesi olarak kullanılır:

Bu mahalda erenlerin meydāni arslanı pehlevānların kaplanı Boz Oğlan yetdi (Drs/38a/4-5).

DKK’de ulvileştirilen hayvanlardan biri de kurttur. Kurt, “Türkler arasında saygı duyulan, soyundan türenildiği kabul gören, kılavuzluğuna güvenilen, uğurlu sayılan, koruyuculuğu bulunan kendisiyle dost olunan, ulu ve ondurucu özelliği ortaya çıkmış olan bir varlıktır” (Durmuş, 2011: 65):

Kurd yüzi mübārekdür, kurdılan bir haberleşeyim. Karanku ahşam olanda günü toğan

Kar ile yağmur yağanda er gibi turan

Kazaguc atları [gördüğünde] kişneşdüren,

Kızıl deve gördüğünde bozlaşduran,

Ağca koyun gördüğünde kuyruk çarpup kamçılayan,

Arkasını urup berk agılun ardın söken,

Karmayu ögeç semüzin alup tutan,

Kanlı kuyruk üzüp çap çap yudan,

Avāzı kaba köpeklere gavga salan,

Çakmakluca çobanları dünle yügürden,

Ordumun haberin bilür misin (Drs/24b/11-13, 25a/1-5)?

“Kurt, Proto-Türk topluluklarında bir totemken Hun devrinde ata kültürünün bir parçası hâline gelmiştir” ki Kazan Han da bir kökünün kurttan geldiğini söyler:

Azvay kurd enügi erkeğinde bir köküm var,

Agca yanal tümen koyunun gezdürmeye (Drs/142a/11-12).

DKK’de kaplan, kurt aslan gibi yırtıcı yabancı hayvanların yavrularına *enük* denir.

Aslan enügi yene aslandur (Drs/123a/4).

DKK’de tilki iyi koku alma özelliğiyle yer alır.

Yedi dere kohuların dilkü bilür (Drs/4b/4).

Kulan kelimesi DKK’de yabancı eşekler için kullanılan bir tabirdir:

Kulanıla sığın geyige konşı yurdum (Drs/24a/6).

DKK'de domuz hayvanı olumsuz anlatılır. Eserde, domuzun olumsuz anlatılmasında İslam dininin tesiri olmuştur:

*Mere sası dinlü kâfir, menüm ağzuma söğübdürüridün, døyemedüm. Kara **tonuz** etinden yahnı yedürdün, døyemedüm* (Drs/52a/2-3).

1.1.3. Sürüngenler

DKK'de sürüngen hayvan kavramına *evren*, *yılan* ve *ejderha* kelimeleri girer. Bunlardan *yılan* metinde gerçek ve somut anlamda kullanılırken *evren* ve *ejderha* benzetmeli anlatımla eserde yer alır.

*(...) Saru **yılan** sokmadın ağca tenüm, kalkup şişer* (Drs/88b/12).

*Erenler **Evreni** Karaçuk Çoban sapanınınun ayasına taş kodı, atdı* (Drs/22b/8).

*Ala **evren** sur cıdamı saklarıdum bu gün için, günü geldi* (Drs/22b/8).

*Bularun her birisi bir **ejderhâyıdı*** (Drs/88b/8).

1.1.4. Böcekler

DKK'de böcek kavramına *bit*, *bögelek*, *püre* ve *sinek* kelimeleri girer. Bunlardan *bit* ve *pire* asalak yaşayan hayvanlardır:

*(...) Başında olan **bit** ayağına derildi* (Drs/88b/12).

*Aldı Deli Karçarı ol **pürelî** yere getürdi* (Drs/46a/2).

Çift kanatlılardan, birtakım uçucu böceklerin genel adı olan *sinek* ve bu sinek türlerinden biri olan *bögelek* DKK'de bir kez geçer:

*Erkek **sineği** üz[er]üme kondurmayam* (Drs/132b/12).

*Dede, yā kanı menüm bürelerüm? Dede Korkud: Hay oğul Karçar ādeme üz[er], **bögelek** gibi bunaldur. Ol bir yavuz cānvardur* (Drs/45b/12-13) cümlesinde görüldüğü üzere *bögelek* sıgır gibi hayvanları bunaltan sinektir.

1.1.5. Solungaçlı Hayvanlar

DKK'de solungaçlı hayvan türlerinden sadece balık kelimesinin ismi geçer.

*Karnı yaruk **balığı** karşı tutdun. Ululuğuna haddün [yok,]* (Drs/129b/4).

1.2. Hayvan Eşyaları

DKK'de geçen hayvan eşyaları şunlardır:

bukagu : köstek, ayağa vurulan demir bağ, pıranga

cılavı	: gem, dizgin, yular
çevgen	: (f. çevgân) değnek, sopa, çomak
eyer	: eyer, at eyeri
kolan	: eyeri karnın altından bağlayan kayış
köstek	: bağ, at ayağına vurulan bağ
kuskun	: eyeri kuyruk altına bağlayan kayış
mahmuz	: (ar.) çizmenin, potinin arkasına takılan ve binek hayvanlarını dürtüp hızlandırmaya yarayan demir veya çelik parça
nā‘l	: (ar.) nal, atların tırnaklarına çakılan demir parçası
üzengü	: üzengi, eyerin iki yanında asılı bulunan ve hayvana binildiğinde ayakların basılmasına yarayan, altı düz demir halka
terki	: eyerin arkası, eyerin arkasındaki kayış, eyerin gerisi, ata binenin bindiği, oturduğu yerin arkası
uyan	: gem, kantarma
yalak	: yalak, hayvanların yem yediği kap
yapuk	: at belemesi, eyer yastığı, atın sırtına vurulan çul, at zırhı, at giyimi, at örtüsü
yıltar	: tasma
yular	: hayvanların bağlandığı ip

Atla ilgili eşya sayısının diğer hayvanlara oranla fazla olması Oğuz Türkleri için atın önemini ayrıca göstermektedir.

1.3. Hayvan Sesleri

Dede Korkut Kitabı'nda, bozkır - göçebe yaşam tarzının bir gereği olarak tabiatla iç içe yaşayan Oğuz Türkleri doğadan gelen sesleri adlandırmaya önem gösterir. Sayısı fazlaca olan bu adlandırmaların başında hayvan sesleri gelir. DKK'de hayvan seslerinin bir kısmı yansıma sözcüklerden bir kısmı da bu yansıma sözcüklerin oluşumunu sağlayacak fiillerden oluşur.

Tablo1: Hayvan sesleri

Hayvan Adı- Fiil	Geçtiği Örnek Cümle ve İlgili Fiil
Arslan / anra-	(...) arslan gibi anradı (Drs/75b/13)
Deve / kükre-	Deve gibi kükredi, (...) (Drs/75b/13)
Deve / bozlaş-	Kaytabanda develerüm bozlaşmadın (...) (Drs.151b/3)

... / bozlaşdur-	<i>Kızıl deve gördüğünde bozlaşduran, (...)</i> (Drs.24b/13)
... / bozlat-	<i>[Kaytabanda] develerüm bozlatdılar.</i> (Drs/148b/2)
At / kişneş-	<i>Kazagucda kazılık atum kişneşmedin (...)</i> (Drs/151b/3)
Koyun / menriş	<i>Ağayıda koyunlarum menrişmedin (...)</i> (Drs.151b/4)
Köpek / vaf, ür-	Karanku ahşam olanda vâf vâf üren,
... / çap	<i>Acı ayran tökilende çap çap içen,</i>
... / sin(le)-	<i>Köpek Kazanun atunun ayağına çap çap düşer, sin sin sinler.</i> (Drs.25a/10-13)
... / kev	<i>İt gibi kev kev eden çirkin huslı,(...)</i> (Drs/142b/4)
Çetük, kedi / mavla(t)-	<i>(...) çetüğünü mavlatmayan (...)</i> (Drs/65b/3) / <i>(...) kedisi mavladı</i> (Drs/92a/4)
Kuş / sayra-	<i>Sakallu bozac torgay sayradukta (...)</i> (Drs/12b/3)
? / böğür-	<i>(...) böğürü böğürü ağlaşdılar, zârılık kıldılar.</i> (Drs/50b/10)

DKK’de köpekle ilgili seslerin fazlalığı dikkat çekmektedir. “Böğürü böğür[ü] ağladı”, “deve gibi kükredi, arslan gibi anradı” örneklerinde görüldüğü üzere, insanların duygularını ifade etmede hayvan sesleri kullanılır.

2.4. Hayvan Barınakları

DKK’de hayvanların barınması için kullanılan kelimeler; *ağayıl*, *ağı* (*ayıl*), *arkıç*, *havlı*, *kaytaban*, *kazaguç*, *korı*, *kümes*, *tam* ve *tavla* kelimeleridir.

DKK’de hayvanların çeşitlerine göre hayvan barınak isimleri vardır. *Ağıl* ve *ağayıl* kelimeleri koyunların barınak yerleridir:

Deli Karçarı yalncak eyledi, ağıla koydı. Püreler Deli Karçara üşdiler (Drs/46b/3).

Ağayıl kelimesi, “DKK’de kazaguç ve kaytaban kelimelerinin yanında kullanılır. Kazaguç hem at harası, at ağılı hem de at sürü anlamında kullanılmıştır. Aynı şekilde kaytaban da hem deve ağılı hem de deve sürüsü anlamında kullanılmıştır. Buna göre, ‘ağayıl’ın kazaguç ve kaytaban kelimelerinin yanında ağıllar ve koyun sürüsü anlamında kullanılmış olması gayet normaldir. O hâlde, Türkçe ağıl kelimesi, Arapça krallara göre efâ’il vezninde çokluk yapılmıştır” (Özçelik, 2005: 63).

Ağayıldan tümen koyun vergil bu oğlana, şişlik olsun, erdemlidir (Drs/11a/1-2).

Deve sürüsü ve deve ahırına gelen kaytaban, ismini devenin ayak özelliğinden alır. Kelime, “gay (sert) + taban kelimelerinin birleşmesinden oluşur (Tezcan, 2001: 77-80):

Kaytabandan kızıl deve vergil bu oğlana, yüklet olsun, hünerlidir (Drs/11a/2-3).

Kazaguç, hem at sürüsü hem de at ahır anlamında kullanılan bir kelimedir:

Kazaguçada kazılık atına çok binmişem (Drs/150b/9).

Dede Kotkut'ta *tavla* kelimesi de at ahır anlamında kullanılır:

Kazanun tavla tavla şehbâz atlarını binmişüz (Drs/121b/1).

DKK'de açık alanda olan hayvan barınakları için *havlı* ve *korı* kelimeleri kullanılır:

Kara Tekür, orada bir korı yapdurmıştı. Uçardan kaz tavuk, yörirden geyik tavşan bu havlyya toldurup Oğuz yigitlerine bunu dam etmişidi (Drs/129b/3-5).

Yukarıdaki cümlede “dam” kelimesi hayvan ahır anlamında kullanılmamıştır. Bu cümledeki *dam*, “tuzak” anlamındadır. Yazın sürünün istirahat ettiği yer anlamına gelen *arkıç* DKK'de bir kez geçer:

Arkıç kırda dönderdiğüm, mere kâfir senün baban (Drs/141b/12).

DKK'de tavuk gibi hayvanların kaldığı barınağına *kümes*, sığır gibi büyükbaş hayvanların kaldığı barınağına ise *tam* denir:

Tavuk kümesine, sığır tamına dönmiş (Drs/6b/11).

2.5. Hayvan Hastalıkları

Hastalık, “organizmada birtakım değişikliklerin ortaya çıkmasıyla sağlığın bozulması durumu, rahatsızlık, çor, dert, sayrılık, illet, maraz, maraza, esenlik karşıtı” (TDK, 2011: 1055) anlamına gelir. DKK'de hayvan hastalığıyla ilgili “avşıl” ve “kuduz” kelimesi geçer. “(...) **Avşıl** olmuş tana gibi ağzının suyu akdı” cümlesinde görüldüğü üzere *avşıl*, bir sığır hastalığıdır. “**Kuduz** kurtlar evümi dalar gördüm” cümlesinde geçen *kuduz*; köpek, kurt gibi hayvanların insanları ısırması sonucu, tedavi edilmediği takdirde, ortaya çıkan ölümcül bir hastalıktır.

2.6. Hayvan Anatomisi

DKK'de hayvan anatomisiyle ilgili *but*, *kanat*, *kıynak* (pençe), *pençe*, *sağrı* (atın kalçası) kelimeleri geçmektedir.

2.7. Hayvanla İlgili Fiiller

DKK'de hayvanlarla ilgili kullanılan fiiller ve bu fiillerin anlamları şunlardır:

al-: (hayvanlarda) ele geçirmek, yakalamak, avlamak

Çünkü menüm elümden gögercin gibi kuş oldu, uçdı, mere men anı kormıyam toğana aldurmıyınca, dedi. Turdı, atına bindi, toğanın eline aldı, ardına düşdi (Drs/81b/9-12).

aş-: (erkek hayvan) dişiyle çiftleşmek.

Bin dahu aygır getirün kim hiç kısrağa aşmamış ola (Drs/44b/9-10).

çap-: kamçılmak, at sürmek, akın etmek, dört nala yetişmek.

Kanadlarun uclaru kırılmasun çapariken ag boz atun büdremesün (Drs/19a/5)!

güt-: gütmek, hayvan veya hayvan topluluğunu önüne alarak otlatmak.

Kaytabanum güdende sarvanum mısın? Kazaguçum güdende ilkıçum mısın? Ağayulum güdende çobanum mısın (Drs/136b/1-2)?

kedisi mavla-: kedi gibi inlemek.

Kan Turalı nikābın serpdı. Kız köşkten bakarıdı. Taraklığı boşaldı, kedisi mavladı, avsil olmuş tana gibi ağzının suyu akdı (Drs/92a/3-5).

kişnet-: kişnetmek.

kazagucda kazılık atlarum kişnetdiler (Drs/148b/3).

otlan-: otlanmak, hayvanların karınlarını doyurması.

Bakdı gördi gendüniün deniz kulunu boz Aygır bunda otlanup turur (Drs/51b/3).

sinirle-: hayvanın arka ayaklarının sinirini kesmek.

Oğlandur, ne bilsün geyigi kovarıdı getirürirdi, babasının önünde sinirleridi (Drs/13a/4).

2.8. Hayvanla İlgili Meslekler

Meslek, “belli bir eğitim ile kazanılan sistemli bilgi ve becerilere dayalı, insanlara yararlı mal üretmek, hizmet vermek ve karşılığında para kazanmak için yapılan, kuralları belirlenmiş iş” (TDK, 2011: 1662) anlamına gelir. DKK’de meslekler aslında bir iş uğraş alanıdır. Günümüzdeki gibi, bu kavramda muayyen gün ve saatleri ifade eden bir mesai taksimi yoktur. Çoğu meslekler, boy içinde bir statü belirler.

DKK’de hayvanla ilgili geçen meslek grupları şunlardır:

avcı: avı kendine iş edinen kimse.

Beyrek eydür: Mere! dadı, men avcı değülem, beg oğlı begem (Drs/40b/3-4).

çoban: (f. çuban) çoban, hayvanlara bakan kimse.

Südi peyniri bol, kaymaklu çoban (Drs/22a/4).

emirahur: (f. emir-i âhûr) tavlacı başı; beyin, hanın tavlalarına, hayvanlarına bakan.

*Allâh menüm evümi kurtaracak olurısa seni **emir-ahûr** eyleyeyin* (Drs/27b/1).

ilkıcı: at çobanı.

*Oğuzdan bir delü yiğit geldi. **Ilkıcıları** öldürdi* (Drs/133b/11).

sarvân: deveci, deve güdücü, kervanbaşı, deve çobanı, öküz çobanı.

*Evünüz ardında **sarvânlar** sana bakar* (Drs/59b/4).

sığırtaç: sığır çobanı.

*Meğer bir **sığırtaçları** varıdı* (Drs/144a/10).

şahinci: şahin yakalayan, onu evcilleştiren ve onun bakımından sorumlu olan kimse.

*Bir gece yeyüp otururiken **şahinci** başına eydür* (Drs/138a/3).

2.9. Av Hayvanları ve Avcı Hayvanlar

DKK'de av önemli yer tutmaktadır. Eserde avlanan hayvanlar ve avda kullanılan hayvanlar dikkat çekmektedir ve bu hayvanlara ait anlambirimecik demeti şu şekildedir:

Tablo 3: Av Hayvanları ve Avcı Hayvanlar

Kavram	Av Hayvanları	Avda kullanılan veya avcı hayvan
alakan		+
geyik	+	
ala geyik	+	
sığın	+	
çal kara kuş (kartal)		+
gögercin	+	
kaz	+	
ördek	+	
saksagan		+
sunkur kuş (şahin-doğan)		+
şahin		+
tazı		+
togan		+

2.9. Hayvanlarla İlgili Diğer Kavramlar

DKK'de hayvan kavramıyla ilgili bazı kelimeler tematik olarak belli bir niceliğe ve niteliğe ulaşmadığı için bu kelimeleri diğer kavramlar başlığı altında ele almak daha uygun olacaktır.

DKK'de pire, bögelek, buğra, deve, aslan gibi saldırgan ve rahatsızlık veren hayvanlar kimi yerlerde *canavar* diye nitelendirilir:

Ol kız için üç cānvar saklamışlar. Her kim ol üç cānvarı bassa, ol kızı ana verürler, basup öldürme anun başını keserler, burca asarlar (Drs/89b/1-3).

Oğuz Türkçesinde saldırgan hayvanlar için kullanılan “canavar” kelimesi, günümüzde sadece masal yaratıklarının genel adı olmuştur. Bu yönüyle canavar kelimesinin anlamında hem anlam daralması hem de anlam kötüleşmesi olmuştur.

DKK'de çok tekme atan hayvan için *depegen*, çok boynuz sallayan hayvan için de *süsegen* denir.

Depegen götini süsegen yırtar (Drs/135a/8-9).

Ayrıca eserde, uzak yerlere yolcu ve ticaret eşyası taşıyan yük hayvanına *yüklet*, yükletlerin toplamına *kervan* denir.

Katar katâr develerüm getirübdürürsin, sana yüklet olsun (Drs/31a/2).

Dinin buyruğunu veya bir adağı yerine getirmek için kesilen hayvana *kurban* denir. “Kara başum **kurbān** olsun bu gün sana” (Drs/14b/10) örneğinde görüldüğü üzere kurban kavramı sevgi, sadakat ve fedakârlık anlamında kullanılır. Dinî kurallara uygun olarak kesilmeyen hayvana *murdar* denir. Murdar kelimesi DKK'de benzetmeli anlatımda mecaz olarak kullanılır:

*Altmış tutam gönderüni ne ögersin, **murdār** kāfir* (Drs/22b/3)?

Sonuç

Tasnif yönteminde kullanılan alt anlamlılık ve kavram alanı çalışmaları bir milletin bir kavrama bakış açısını ortaya koyan etkili inceleme yöntemleridir. Bu yöntemle Dede Korkut Kitabı'ndaki hayvan kavramı incelenerek Oğuz Türklerinin bu kavrama bakış açısı ortaya konmuştur. Bu inceleme sonucunda ortaya çıkan sonuçlar şunlardır:

- Zoolojiye göre yapılan tasnif sonucunda Oğuz Türklerinin bozkır göçebe yaşam tarzının bir gereği olarak hayvanları iyi tanıdıkları gözlenmiştir.

• Oğuz Türkleri et, süt ve içki ihtiyaçlarını hayvanlardan sağlamaktadır. Hayvanların derileri ve kılları giysi, halı ve çadır yapımında kullanılmaktadır. Bu durum, Oğuz Türklerinde dokumacılığın gelişmiş olduğunu gösterir. Ayrıca at, deve gibi hayvanlar ulaşım ve ticarete de kullanılmaktadır.

• Oğuz Türklerinde, büyükbaş ve küçükbaş hayvan sayısı zenginlik göstergesidir.

• Hayvanlarla ilgili yüz otuz dört kelimenin otuz dokuz tanesinin atla ilgili olması atın Oğuz Türkleri için önemini göstermektedir (Karçığa, 2015: 860). DKK'de Oğuz beylerinin atlarıyla anılması ve cinslerine, biçimlerine, renklerine, savaşçılık özelliklerine göre atların farklılık göstermesi bu önemin bir gereğidir.

• DKK'de hayvan seslerine ait kelimeler önemli yer tutmaktadır. Bu kelimelerin çoğu yansıma sözcüklerdir.

• DKK'te hayvanlar kimi yerde güç kimi yerde de güzellik sembolü olarak kullanılmıştır.

• DKK'de kurt, aslan, kartal, sunkur gibi hayvanlar, Oğuz Türklerinin mitolojik dönemlerine ait olan animizm, totemizm gibi inanç sistemleriyle ilgili ipuçları vermektedir.

• DKK'de at, deve, koyun gibi hayvanların barınak isimlerinin de farklı olması Oğuz Türklerinde hayvancılığın önemli bir yer tuttuğunun göstergesidir.

• DKK'de av hayvanları ve avda kullanılan hayvanların sayısının çok olması Oğuz Türklerinde avcılığın önemli olduğunu göstermektedir.

Sonuç olarak, Dede Korkut Kitabı'nda hayvan kavramı, hem nitelik hem de nicelik yönüyle, Oğuz Türklerinin dinî, içtimai, iktisadi hatta siyasi hayatlarında önemli bir yer tutmaktadır.

Kaynaklar

AKSAN, D. (2004). *Türkçenin Sözcükleri*. Ankara: Engin Yayınları.

BANARLI, N. S. (1998). *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi 1*. İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.

BAYAT, F. (2003). *Mitolojiden Gerçekliğe Dede Korkut*. Ankara: Karam Araştırma ve Yayıncılık.

ÇORUHLU, Y. (2002). *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*. İstanbul: Kabcacı Yayınları.

DURMUŞ, İ. (2019). Destan Efsane ve Rivayetlere Göre Türk Kültür Çevresinde Kurt. *Dede Korkut ve Geçmişten Geleceğe Türk Destanları Uluslararası Sempozyum Bildireler Kitabı*.

ERCİLASUN A. B. (1998). Önsöz. SAKAOĞLU, S. (1998). *Dede Korkut Kitabı İncelemeler – Derlemeler - Aktarmalar 1*. Konya: Selçuk Üni. Yayınları.

ERCİLASUN A. B. ve AKKOYUNLU, Z. (2014). *Kaşgarlı Mahmud, Dîvânu Lugâti't- Türk Giriş- Metin- Çeviri- Notlar- Dizin*. Ankara: TDK Yayınları.

- ERGİN, M. (1998). *Dede Korkut Kitabı*. (18. baskı). İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- ERGİN, M. (2009). *Dede Korkut Kitabı 2 indeks - Gramer*. (4. Baskı). Ankara: TDK Yayınları.
- GÖKYAY, O. Ş. (1973). *Dedem Korkudun Kitabı*. İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.
- GÖKYAY, O. Ş. (2007). *Destursuz Bağa Girenler*. İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- HENGİRMEN, M. (1999). *Dilbilgisi ve Dilbilim Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Engin Yayınevi.
- İNAN, A. (1998). *Makaleler ve İncelemeler*. (2. Cilt.). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- KAFESOĞLU, İ. (1998). *Türk Millî Kültürü*. (17. Baskı). İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- KARAHAN, A. (2013) Codex Cumanicusta Alt Anlamlılık (Hyponymy). *Karadeniz Araştırmaları*, 39, 187-203.
- KARCIĞA, S. (2015). *Dede Korkut Kitabı'nın Anlambilimsel İncelenmesinde Kavram Alanının Rolü*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- ÖZÇELİK, S. (2005). *Dede Korkut Araştırmalar, Notlar / Dizin / Metin*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- ÖZÇELİK, S. (2013). Dede Korkut'un Biricik Teke'sinden Teke Dergisi ve Okuyucularına Bir Arz-ı Hâldir, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 2(2), 116-121.
- ROUX, J. P. (2012). *Eski Türk Mitolojisi*. Ankara: Ankamat.
- SESLİ, H. (1968). *Muhteva Bakımından Dil ve Gerçek*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Basımevi.
- TECZ - TAMBA, İ. (1998). *Anlambilim*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- TEZCAN, S. (2001). *Dede Korkut Oğuznameleri Üzerine Notlar*. İstanbul: YKY.
- TRIER, J. (1931). *Der Deutsche Wortschatz Im Sinnbezirk Des Verstandes*. Heidelberg.
- TRIER, J. (1969). *Kelime Alanları ve Kavram Alanları Üzerine*. (Çev. Hüseyin SESLİ). Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- Türkçe Sözlük*. (Haz. Haluk AKALIN vd.). Ankara: TDK.
- TÜRKTAS, M. M. (2013). Dede Korkut Hikâyelerinde Adı Geçen Hayvanlar ve Bu Hayvanların Diğer Türk Lehçelerindeki Adlandırılışı, Önder GÖÇGÜN'e Armağan (2. Cilt). (Ed. Mithat AYDIN). Denizli: Pamukkale Üniversitesi Yayınları, 1095-1102.
- VARDAR, B. (2007). *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Multilingual Yayınları.
- YILMAZ, E. (2003). Dedem Korkut Kitabı'nın Tasvir Dünyası, *TDAY Belleten*, 1-17.